

De fattige barna i det rike landet

Utfordringer sosionomer og sosialt arbeid står overfor i møte med barnefattigdom.

Gutten hadde to like bukser.

Den ene buksa hadde avrevet lomme slik at de andre barna kunne se at han hadde to...

Jenta ble alltid syk før hun skulle i bursdagsselskap til sine klassevenninner...

Uten frokost, uten skoleniste satt han og kjente på kloen i magen mens de andre barna spiste nistemat og frukt. Han var ikke sulten, sa han...

Ingen hjemme. Ingen som laget middag. Ingen som spurte hvordan skoledagen hadde vært.

Ingen som hjalp henne med lekser.

Hun ryddet bort alle olflaskene fra salongbordet og tomte askebegrene...

I 2006 levde 8 prosent av norske barn fra alderen 0-17 i hushold med inntekt under fattigdomsgrensa, 150 000 kr i året. Dette tilsvarer 85 000 barn. Nå er vi i 2009, snart 2010, og det betyr at dette tallet har steget fordi det henger sammen med økning av fattigdom generelt de siste årene (uttalt av Frelsesarmeen og Fattighuset i Oslo, våren 2009).

Utfordringene kan deles i to grupper; de som faktisk kommer i kontakt med sosialkontor og barnevern, og de som forsøker etter beste evne å holde hodet over vannet uten å ta kontakt med offentlige instanser for å få hjelp. Den siste gruppa er størst og har i tillegg antatte mørketall. Gruppa består av fattige med lav lønnsinntekt fra arbeid. Denne gruppa er mye større enn sosialstøttemottakere, eller de som kombinerer arbeidsinntekt med sosialstønad eller annen trygdeordning. Inni disse gruppene dominerer storfamilier av utenlandsk opprinnelse og barn av eneforsørgere.

Derfor ligger trolig den største utfordringen her: Å oppdage hvem som burde fått hjelp.

Familier lever med stengt strøm i lang tid i påvente av lønning eller privat hjelp, i stedet for å henvende seg til sosialkontoret. Matbudsjettet skjæres til margen, og er lite næringsrik. Hvordan barn opplever slike situasjoner er ikke vanskelig å tenke seg. Skammen og utryggheten i forhold til venner som vil på besøk, og ellers nødvendigheter som mat, varme og varmt vann, kan gi varige ringvirkninger i forhold til nødvendig livskvalitet, trygghet og selververd.

Det er et paradoks at 3 av 4 barn som lever i en husholdning der kombinasjonen av arbeid (lav inntekt) og støtteordninger, lever i fattigdom. Denne gruppa burde etter innsatsen klart seg bedre. Hvilke utfordringer møter de siden dette ikke er tilfelle? I mange kommuner er livsoppholdssatsen lavere enn landsgjennomsnittet. Når dette beløpet blir trukket i forhold til arbeidsinntekt, er inntekten fortsatt liten. Det lønner seg ikke å arbeide. Dette har ingen ting med latskap å gjøre, men blir en overlevelsesstrategi. I verste fall lærer barn at det ikke lønner seg å arbeide. Historier forteller om unge barn som sykler med avisa for å tjene sine egne lommepenger der foreldre sliter med å bidra til kino, bursdagselskap, sykkel og lignende, men opplever i stedet at hele familien blir straffet når sosialkontoret trekker fra denne «barneinntekten» fra utbetaling av sosialstønad.

Utfordringen for staten, kommunene og sosialarbeideren er for lav sosialhjelp eller statlige overføringer, og i tillegg møter sosialkontorenes ansatte utfordringer med å holde internt budsjett. Disse burde økes slik at økonomisk vanskeligstilte familier kan løftes til et akseptabelt nivå. Dette skaper trolig frustrasjon og tap av engasjement fra saksbehandlers side. Det bør også nevnes at ikke alle sosialkontor og ansatte opplyser om faktiske rettigheter for familier. Der personer eller familier henvender seg for å få hjelp, er det oftest i forbindelse med en eller to problemstillinger; økonomisk hjelp til strømregning eller husleie, og noen ofte begge deler. Dette er primærbehov i tillegg til mat. Erfaringer viser at dette er hovedområdene som bevilges støtte til fordi det er livsviktig. Men sosialtjenesten kan også bruke tid og kartlegging i større grad se på andre områder. Barnas behov i forhold til fritidsaktiviteter, klær, utstyr, ønsker og mulighet for å delta aktivt i samfunnet uten å være ekskludert, er veldig viktig områder å holde fokus på. For familier og barna deres er det

den totale følelsen av å stå utenfor som skaper langtidstraumer.

Forskjellene i samfunnet spriker mer og mer. Sosialtjenesten har ikke fått mulighet til å henge med i velferdsutviklingen. Bare i løpet av de siste 10-15 årene er det enorm forskjell på hva som har blitt gjennomsnittlig levestandard for norske familier. Det som ble regnet som luksusforbruksvarer har blitt et selvfølgelig allemannseie: PC, mobiltelefon- og abonnement, dataspill, sykler, ski utstyr og ikke minst alle de ulike fritidstilbudene, både innen sport og hobby. Dette koster penger om ungene skal henge med i «barnesamfunnet». Det er her de aller fleste barn i fattige familier faller ut. De kan ikke delta. Vi har hørt og lest om utallige historier der unger bruker enorm energi og fantasi på bortforklaringer for venner på hvorfor de ikke kan bli med på kino, bowling, snowboard- og slalomturer, bursdagsselskaper og mange andre aktiviteter som koster penger. For ikke å snakke om eksemplene der hvor skolene arrangerer turer som elevene selv må betale fordi skolene ikke lenger har økonomi til å tilby disse turene gratis. Noen familier har overhode ikke råd til disse aktivitetene da inntekten fra lavtlønnet arbeid, sosialstønad, eller annen offentlig inntekt, bare dekker det mest nødvendige. Gjennom samarbeid mellom kommuner og Bufetat kan man lese om de kommunale fattigdomstiltakene i forhold til familier og barn. Slik jeg forstår det skal det være flere ulike tilbud og aktiviteter rettet mot målgruppen. Her burde i større grad sosialtjenesten, som er den første offentlige hjelpeinstansen for familier med nedsatt økonomi, samarbeide med de andre kommunale tilbudene.

Men så er det varsomheten i dette. Et eksempel som viser sårbarheten i denne mulige samhandlingen er der en kvinne, enslig forsørger, tar kontakt med sosialkontoret for å få akutt hjelp i påvente av fast arbeid. Arbeidsledighetstrygden var for lav til at hun kunne klare de faste utgiftene. Hun hadde brukt lang tid på å nærme seg sosialkontoret for å få hjelp. Derfor hadde hun også pådratt seg inkassoregninger og lå etter med husleie og strøm. Hun ønsket derfor også bistand fra økonomisk rådgiver. Det denne rådgiveren foreslo snarlig (sikkert i god mening), var å koble inn barnevernet som et hjelpetilbud. Kvinnen ble vettskremt. Hun kom for å be om økonomisk hjelp, ikke bistand fra barnevernet. I hennes ører ble dette en trussel, nettopp fordi hun ikke ble forklart tydelig nok hva barnevernet kunne tilby i samarbeid med sosialtjenesten.

Et motsatt eksempel på samhandling er der hvor en annen enslig mor med

to små barn måtte henvende seg til sitt sosialkontor for å få krisehjelp. I hennes tilfelle dreide det seg om i første omgang å få hjelp til å betale strømregningen. Hennes saksbehandler brukte tid på samtalen, fikk kvinnen til å slappe av, ikke føle skam, men heller fokuserte på å informere henne om hva sosialkontoret hadde av muligheter til å hjelpe henne med hvis hun innfridde kravene. For å gjøre dette på en god måte må sosionomen eller sosialarbeideren ha tid nok til å skape trygghet og gjensidig forståelse. Her er det en balanse mellom vedtakets muligheter og sosialkontorets budsjetttrammer.

I denne kvinnens tilfelle kom det fram gjennom god samtale at hun ikke hadde hatt råd til å gå til tannlege på 5 år. Hun hadde heller ikke råd til å sende ungene på idrettsforeningens tilbud for barna. I tillegg til dekning av strømutgifter fikk hun tilbud om tannlegebehandling, dekning av kontingent for en aktivitet til hver av barna og stønad til sportsutstyr i denne forbindelse. Selvfølgelig kunne det vært flere områder hun kunne fått hjelp til, men hun fikk samtidig en forståelse av at internt budsjett skulle fordeles på mange og at prioriteringsområdene for henne og barna i første omgang ble dekket gjennom disse tilbudene. På denne måten gikk kvinnen ut av en vanskelig situasjon med hevet hode, og saksbehandleren hadde gjennom sin håndtering av saken fått en følelse av å ha gjort et godt arbeid.

Gjennom disse eksemplene viser det viktigheten av samhandling og langtidsperspektiv. Ikke langtidsperspektiv i forhold til økonomisk bistand, men hvilke grep man kan gjøre der og da som får langsiktig effekt. I forhold til samhandling mellom sosialtjeneste, barnevern og andre offentlig tjenester er utfordringen at dette ikke blir belyst god nok som et fruktbart og svært positivt tiltak. Det krever tid å samhandle, særlig fordi det er ulike offentlig etater. Men i dagens samfunn der NAV-reformen er i ferd med å stabilisere seg, burde dette være enklere å få til. Nyutdannede sosionomer vi har vært i kontakt med forteller nettopp dette; at de vet om en rekke tilbud og muligheter på tvers av etatene, men det er fortsatt vanskelig å få til et effektivt samarbeid.

Stille vann har dypest grunn

Mange barn av fattige familier holder seg tilbaketrukket i skolen og blant venner. De vet at de ikke kan delta i populære og attraktive aktiviteter fordi det koster penger som tidligere nevnt. Da er det bedre å holde seg i bakgrunnen og være usynlig. På denne måten blir de i tillegg til å være fattige, depri-

merte og faller utenfor det sosiale livet sammen med andre barn. Denne måten å takle hverdagen på, kan for mange barn gi stor skader og ettervirkninger. Fysisk og psykisk helse hos voksne personer i økonomisk vanskeligstilte familier, gjør situasjonen enda verre for barna. Mens de er for små til å forstå hva som er problemet, vokser de opp med en underbevissthet i forhold til å bortforklare for seg selv om hva som er galt. Når denne bevisstheten trenger seg fram seinere kan den bli erstattet med skam og sinne, eller depresjon. Ikke bare for sin egen del, men for hele familien. Barnet er maktesløs i denne prosessen, men føler likevel behov for å få utløp for innesteng frustrasjon og sårbarhet. Samtidig bygger de opp et stort forsvarsbehov både i forhold til seg selv og foreldrenes situasjon. Dårlig kosthold på grunn av stramt husholdningsbudsjett over lengre tid skaper i tillegg til psykisk stress også fysiske plager som oftest kommer fram seinere i livet. Er man fortsatt fanget i fattigdommens klo, kan dette få livstruende konsekvenser fordi man ikke har økonomi til legebesøk og medisiner.

«Helse er truet av den virkning stress knyttet til fattigdom i oppveksten har på utvikling av hjerne og immunapparat. Denne type stress er vist å resultere i svekkede kognitive funksjoner, økt risiko for infeksjoner, hjerte- og kar-sykdommer, diabetes type II og kreft» (Ole Rikard Haavet, Lillestrøm Legesenter/Universitetet i Oslo)

Dette er ettervirkningene av særlig langtidfattigdom. Barn og ungdom av fattige familier er derfor i større grad i risikogruppen som faller utenfor på grunn av helsemessige årsaker. Negative livserfaringer i fattigdomsoppvekst gir utslag allerede i ungdomsårene. Drop-out fra skole og utdanning er kjente problemstillinger som i verste fall fører med seg rusproblematikk, aggresjon og kriminelle handlinger for mange. Når dette stadiet nås, begynner barnefattigdommen virkelig å koste penger. Og dessverre er dette dagens store samfunnsproblem blant den oppvoksende ungdomsgenerasjon. Bare i Oslo er 30 % av de arbeidsledige ungdom fra 18 til 25 år. Uten utdanning, arbeidserfaring og jobbtilbud går de rett inn i fattigdom og alle utfordringene som ligger i denne stillstanden. Det som utviklet seg i det skjulte kan få synlige og dypt omfattende konsekvenser.

Det heter seg slik at den som roper høyest, får mest.
Er det slik i fattig-Norge også?

I så fall er dette en stor utfordring for sosionomer og andre sosialarbeidere

ved landets offentlige kontorer. Vi vet at mange blir langtidsbrukere av sosiale tjenester og utbetalinger. Nå er det slik at sosialhjelp skal være et korttidstilbud for de som trenger hjelp mellom to faser i livet. Men virkeligheten er annerledes, noe som både stat og kommuner har kjempet med i årevis. Årsaken til dette er sammensatt og mye debattert. Sosionomer og sosialarbeider står i denne problematikken hver dag. Mennesker som forblir i systemet, og trolig også lærer av erfaring hva de kan kreve. Noen av disse menneskene bruker mye energi for å få den hjelpen de mener er rettighetsfestet. Vi har lest og hørt om personer som utøver verbal makt og presser grensene utover alminnelig skjønnsvurdering for saksbehandleren som forsøker å etterkomme etatens lovlige vedtak. Eksempler på dette er økonomiske støtte til ferier for hele familien, til og med utenlandsreiser, eller støtte til nye møbler og hvitevarer, nytt TV og PC. Så kan man selvfølgelig sette dette på spissen og tenke at alt dette er normalt for en norsk gjennomsnitts familie å ha. Men da det i tillegg finnes en del familier og barn som ikke roper i det hele tatt, men bare prøver å hviske, kan forskjellsbehandling forekomme i stor grad. Dette er også en utfordring for de ansatte ved hjelpeinstansene. Skal man innvilge eller avslå «enkle» vedtak fordi dette sparer ressurser og penger? Vi vet at dette blir gjort, og sikkert av ulike grunner som kan forsvares. Men når personer får avslag til økonomisk støtte til en barnebursdag, et enkelt konfirmasjonsselskap, en sykkel eller dekning av busskort fordi skolegrensen er akkurat litt for kort til å innfri gratis skolebuss, eller et mindre beløp for å kjøpe brukte møbler og hvitevarer; nettopp fordi vedkommende spurte en eneste gang, og kanskje ikke orket å fylle ut en søknad en gang, fordi det var så vanskelig å trå over den berømte terskelen for å be om hjelp. Vi kan forstå at de ulike situasjonene og sakene er utfordrende å håndtere på gode måter, men nettopp derfor er det desto viktigere å gi alle den samme muligheten til å bli møtt med forståelse og respekt uavhengig om man roper eller hvisker.

Hvordan kan man «se» disse stille barna?

Utfordringen ligger i barnehage og skole. Det er disse arenaene som først kommer i kontakt med barna utenfor familien. Men har barnehage og skole gode nok forutsetninger? Tid, menneskelige ressurser og økonomi er dessverre mangelvare ved flere offentlige institusjoner i dagens samfunn. Dette er systemskapt, og ikke et resultat av manglende initiativ, oppfølging, omsorg eller uvitenhet fra personalets side.

En stor del av fattige barn vokser opp i utkantstrøk og i små kommuner og ofte «gjennomsiktige» samfunn. Derfor burde det vært enklere å sette inn tiltak og hjelpe de fattige barna. Men vi må huske på at barna ikke alltid selv er klar over at de er fattige. De lever i sin barneverden utenfor offentlig byråkrati og har ingen mulighet til å hjelpe seg selv. Det er de voksnes ansvar å ta vare på barn, men når foreldre skammer seg i sin situasjon og forsøker å usynliggjøre problemene for lokalsamfunnet, er det lett å forstå at offentlig hjelpeapparat vanskelig får øye på trengende medborgere. Samtidig som fattigdomsproblemet forsøkes å holdes skjult, møter sosialarbeideren eller sosionomen liten erfaring med å se hvor skoen trykker.

En hjerteskjærende historie om en bidragspliktig far forteller om denne problemstillingen: Han bodde på et lite tettsted, var arbeidsledig og far til to gutter. Han hadde samværsrett hver 2. hver helg og en gang i uken. Problemet var at hans lille inntekt kun dekket husleie, strøm og mat for seg selv. Når guttene skulle være hos ham hadde han ingenting å tilby. Ikke kino, biltur eller andre sosiale aktiviteter. Ekstra mat og lørdagsgodteri ble også en stor utfordring. Julegaver og bursdagsgaver likeså. Denne mannen fikk altså en økonomisk og psykisk belastning fordi han var en skilt mann med lav inntekt. Etter hvert trakk han seg unna det som skulle være hans glede; samvær med barna. Hans store skam stoppet ham i å søke hjelp. Sladder og misnøye fra øvrig familie og venner ble et omliggende problem der han ikke hadde mulighet til å forklare situasjonen, nettopp fordi han brukte all energi på å skjule elendigheten. Tilslutt flyttet han bort fra hjemstedet og mistet all kontakt med guttene.

Det er vanskelig å forvente at en sosialarbeider skulle oppdage dette, så lenge han selv ikke tok kontakt. Mennesker i dag er også redde for å blande seg inn, eller enda verre; man har nok med sitt eget og bryr seg ikke. Men noen kunne reagert da «samværsplikten» ble brutt. Noen kunne stilt ham spørsmål om hvorfor han ikke «ønsket» å være sammen med barna sine lenger. Dette er et veldig hårsårt område. I verste fall kan foresatte og familier oppleve innblanding fra sosial- og barnevern som truende, i stedet for å være en positiv opplevelse i riktig retning. Utfordringen her er hvordan offentlige etater og sosionomer i sitt arbeidsfelt kan møte innbyggere i lokalsamfunnet på en positiv og tillitsvekkende måte. Sosial hjelp og støtte fra barnevernets side bør «reklameres» for i en positiv retning, i stedet for å virke oppdragende og moraliserende, slik mange utsatte familier opplever disse hjelpeinstansene.

Offentlig utfordring

Redd Barna: «Barnefattigdom i Norge handler om barns manglende muligheter til å delta på lik linje med andre og muligheten til utvikling. Barnefattigdom er urettferdig og moralsk uholdbart. Barn er uten skyld og uten mulighet til å endre sin situasjon på egen hånd.»

Flere av offentlig hjelpeordninger er bygget på, eller inspirert av FN's Barnekonvensjon. Samtidig har FN kritisert Norge tre ganger for brudd på en rekke punkter for manglende oppfyllelse av kravene i Barnekonvensjonen. Dette er statens ansvar.

På barnevernets, Bufetat, nettside og informasjon står det side opp og side ned om ulike tiltak og aktiviteter som er fastlagt i barnevernets program. Hvis mye av dette kunne iverksettes i alle kommuner/fylker der barnefattigdom er et problem, ville mange barn møtt hverdagen uten å kjenne seg tilsidesatt eller utestengt. Samhandling burde gå inn i det offentlige program som et kjerneprinsipp på dette området.

Utfordringen er å ha økonomi til å ansette nok folk til gjennomføring av disse tilbudene/aktivitetene, og videre samarbeid/oppfølging av sosialarbeidere. En annen utfordring er også, i følge publikasjon fra Fafo-forsker Arne Backer Grønningsæter, at mange nyutdannede sosionomer har større idealisme enn realisme. Det betyr at når den tøffe og ofte følelsesladde hverdagen i arbeidet kommer, møter de utfordringer ved å arbeide med sosiale problemer og samtidig forholde seg til sosialpolitiske rammeverk. I tillegg ville en arena hvor brukermedvirkning fikk spille en vesentlig rolle, være nyttig i møte med sosial arbeidsvirksomhet. Brukerperspektiv er en av framtidens viktige faktorer i NAV's arbeidslinje, og den kunne vært like viktig i forhold til sosialt arbeid. Den som sitter inne med brukererfaring, vet hva som virker og hva som er lurt å fokusere på, kan bli en god innspiller i prosessen for å hjelpe familier opp og framover mot et verdig liv.

Utfordringer for sosialarbeideren og sosialt arbeid

«Kluet» for sosial helsepersonell kan være å utøve oppsøkende arbeid. I dette menes «opsøkende sosialarbeidere», «opsøkere», «utegåere», «feltarbeidere» og «uteseksjonister». Slik fattigdomsproblematikken gjenspeiler seg i hele samfunnet, uavhengig om man bor i by eller på landet, kan slike tiltak brukes helt ned i barneskolen. Det å ha denne ekstraressursen ved siden av lærere kan

avdekke og avlaste i stor grad. En «feltarbeider» som har en annen tilnærming til barna i deres eget miljø eller arena, kan trolig tiltrekke seg tillit og dialog på en annen måte enn i undervisningsmiljøet.

Derfor tror vi «arbeidsstedet» for sosialarbeidere er viktige. Det finnes mange eksempler på dette. Vi vet at flere ungdomsskoler og videregående skoler har ansatt sosialarbeidere som har som formål å være sammen med og være tilgjengelig for elevene. Dette er en unik mulighet til å arbeide aktivt med forebygging, samtidig som man lettere kan se hva som er et problem.

Hvor skal sosialarbeiderne møte denne spennende gruppa i samfunnet?

Som vi fleste vet, har spesielt ungdom en annen døgnrytme enn barn og voksne i samfunnet. Hvis de ikke går på skole eller arbeid, er det en utfordring i seg selv å finne dem i normal arbeidstid. Flere sosialarbeidere i «utetjeneste» er en mulighet.

I fritidsklubber har «feltarbeideren» også en unik mulighet til å komme nær barn og ungdom på deres arena der de er trygge. Men her ligger dessverre en stor utfordring da mange fritidsklubber har blitt offer for nedskjæringer de siste årene. Mange rimelige eller gratis kultur tilbud har også blitt redusert. Dette er utrolig trist fordi ikke alle barn og ungdom ønsker å drive med idrett, speider eller musikkorps. Grunnen til at vi påpeker dette er fordi sosial eksklusjon oppleves av fattige barn og unge mye verre enn materiell fattigdom. Det å stå utenfor og ikke kunne være med, er en psykisk smerte som kan skape store relasjonsvansker i framtid. Savnet etter det «alle andre» opplever og har tilgang til gjennom penger er det mest sårbare for barna og ungdommene i «Fattig-Norge» i dag. Hvordan sosialarbeiderne, selv om de fanger opp denne problemstillingen, skal møte dette, er utfordrende nok i seg selv. Kombinasjonen av hva «oppsøkeren» har av kunnskap om hvordan vedkommende kan få hjelp, og det offentlige apparatet som gir hjelpen, må knyttes tett sammen. Det er liten nytte i sosialarbeiderens arbeid hvis det ikke finnes midler eller muligheter til å bidra til en forbedring av situasjonen. Og igjen vil vi trekke inn brukermedvirkning. I vårt møte med ungdom som har sin «karriere fra utsiden», hører vi ofte at de gjerne skulle fått mulighet til og selv arbeide med andre ungdommer for å forebygge eller påvirke tilbake i positiv

retning. Disse voksne ungdommene har spisskompetanse på å finne fram på dette kartet. De har vært der selv og kan alle usynlige regler og leser kartet ut ifra egne erfaringer. Derfor mener vi at de kan supplere sosialarbeidernes arbeid med kunnskap som ikke kan læres ved lange høyskoleutdanninger og bachelorgrad. Å ansette mennesker med denne kompetansen i samhandling med faglig utdannede personer tror vi ville bli en verdifull ressurs til samfunnet. Sivilarbeidere går ofte inn i slikt arbeid. Disse er ofte unge og møter andre ungdommer på samme nivå.

I våre møter i organisasjonene med enkeltpersoner og grupper, vises overnevnte problemstillinger i forhold til opplevelse med sosialkontor, barnevern, skoler og annet helsepersonell der det søkes om hjelp, eller om man velger å kjempe alene uten støtteordninger. Men det finnes heldigvis mange gode eksempler på det motsatte der flere kommuner og samarbeidspartnere kan tilby gode ordninger og tilbud til de som trenger hjelp og støtte, og i beste fall har åpent og likt tilbud til alle. Den beste løsningen er der hvor forskjelligheter i forhold til økonomisk status ikke er synlig. Noen få har fått det til i kommuner med god og stabil økonomi, men i vårt gjennomsnittssamfunn blir nok dette en utopi. Det positive som er i ferd med å utvikle seg, er den åpne dialogen og samfunnsdebatten i forhold til fattigdomsproblematikken i Norge. På sikt tror vi dette vil tvinge fram tiltak og nytenkning blant både politikere og utdanningsinstitusjoner. Det blir forsket på og belyst fra både frivillige organisasjoner og fra fagmiljøer.

Vi mener at den beste forbyggingen av barnefattigdom starter med å bekjempe foreldrenes fattigdom gjennom offentlig samhandling og bedret økonomiske tiltak.